

EL REGIMENT DE JACME D'AGRAMONT I LA SEVA PROJECCIÓ INTERNACIONAL¹

Francesc CREMADES RODRÍGUEZ

El mes d'octubre del 1347 dotze galeres genoveses, que fugien dels mogols, van salpar del port de Kaffa, hui Feodosija, en Crimea i van recalar a Messina, en Sicília. Amb elles duïen la mort negra.

L'epidèmia entrà al continent per les ciutats marítimes, s'hi va estendre seguint les rutes del comerç i, en el termini de quatre anys, arrabassà la vida a la tercera part de la població europea. Marsella va ser una de les primeres portes de penetració del mal i pel desembre del susdit any la pestilència ja afectava tota la Provença.

A l'Estudi General de Lleida, el catedràtic de Medicina Jacme d'Agramont, assabentat del flagell que patien les regions ultrapirinenques i tement que tard o d'hora arribés a les terres del Segre, va voler evitar-ne els efectes als seus conciudadans i escrigué, en català, un *Regiment* de preservació de la malaltia que lliurà als paers amb la indicació que en donaren còpia a tots aquells que la demanaren.

Quasi sis-cents anys més tard, un dia de juny del 1909, Enric Arderiu, arxiver de la Biblioteca Provincial de Lleida, va trobar una de les còpies del manuscrit, feta també en el segle XIV, a l'arxiu parroquial de Verdú. Arderiu (1910: VII) descrigué el moment d'aquesta manera:

Fullejant aquells volums de *diversorum paperots*, com avans solien dir, no va caldre gaire esforç per fixar l'atenció sobre aqueixa obreta, que sobressurtia del artificial conjunt com si hagués tingut consciència de son valor.

Intuïda la importància del document, Arderiu en va fer una transcripció i la va publicar al *Butlletí del Centre Excursionista de Lleyda* el 1909 (any II, «Janer a Desembre»)

1. Aquest article és un dels resultats de la tesi doctoral de qui subscriu: *Traducció al castellà del «Regiment de preservació a epidemia o pestilència e mortaldats» de Jacme d'Agramont*, sota la direcció del Prof. Dr. Vicent Martines, dins el Programa de Doctorat en Traducció i Interpretació de la Universitat d'Alacant (UA) (Mención de Calidad, MEC, 2003-actualitat), i va assolir la màxima qualificació (Excel·lent *cum laude* per unanimitat [10]). D'altra banda, aquest estudi, així com la tesi susdita, són dins del Projecte IVITRA de la UA i, al seu si, del Projecte DIGICOTRACAM (Programa Prometeo per a Grups de Recerca d'Excel·lència subvencionat en concurrència competitiva per la Generalitat Valenciana, Ref.: Prometeu-2009-042). *Vid.* <http://www.ivitra.ua.es>.

on ocupa les pàgines 55 a 94. D'aquestes, la 56 i la 80 reproduïxen sengles fotografies del manuscrit, els folis 1r i 10r, respectivament. Es tracta, amb molta probabilitat, de dues de les fotos preses per Gras d'Esteva, company de l'arxiver en l'excursió a Verdú (*Ibidem*).

Enric Arderiu va donar notícia de la troballa al metge dermatòleg Josep Maria Roca, estudiós de la medicina catalana baixmedieval, qui va certificar la relació del *Regiment* amb la pestilència del segle XIV. La correspondència entre tots dos, junt amb la transcripció, es va editar, ja en forma de quadern independent, el 1910 sota el títol *Regiment de preservació a epidèmia o pestilència e mortaldats. Epístola de Maestre Jacme d'Agramont als honrats e discrets seynnors pahers e conseyll de la civtat de Lleyda*.

Quan, per fer-la conèixer, es va imprimir aquesta obreta a Lleida, a l'estampa de Joseph A. Pagés, el *Regiment* d'Agramont va iniciar un camí que l'ha dut a figurar, a hores d'ara, en un lloc destacat al catàleg de la Yale University Library.

L'extraordinari arxiu de la parròquia de Santa Maria de Verdú conté documents que es remunten al segle XIII i recentment ha estat inventariat per Miquel Àngel Farré (2002). Fins a la tasca de Farré, l'intent més exhaustiu de posar-hi ordre el va dur a terme Mossén Ramon Berenguer a finals del segle XIX i començaments del XX, mogut més per la bona voluntat que per cap orientació arxivística (Farré, 2002: 41). Mn. Berenguer va recollir, de manera arbitrària, documents solts i els va relligar en huit volums miscel·lanis. Sembla que en el volum 2 es trobava l'*Epístola* d'Agramont el mes de juny del 1909 (Arderiu, 1910: VII).

El manuscrit, ja relligat a banda, formà part de l'exposició bibliogràfica organitzada amb motiu del Segon Congrés de Metges de Llengua Catalana, que tingué lloc a Barcelona el 1917.

Bé directament en l'exposició, bé a través de l'edició del 1910, el metge psiquiatra Salvador Vives i Casajuana, membre de la *Société française d'histoire de médecine*, va estudiar el document, se n'adonà del seu valor i el va fer conèixer al metge suís Arnold Carl Klebs, també membre de l'esmentada societat. D'aquesta manera ho relata Klebs (De Vlijt, ed., 1929: 230, peu de pàgina):

A co-member of the Société française d'histoire de médecine, Dr. Salvador Vives formerly of Gerona now in Barcelona, most kindly procured for me the transcription of d'Agramont's tract.

El metge tisiòleg Arnold C. Klebs fou fill del catedràtic de Patologia i eminent bacteriòleg Edwin Klebs, i es va educar en un ambient de científics, artistes i historiadors, de manera que l'especialització en tuberculosi no va ser més que una de les branques de la seua activitat. Va destacar també com a bibliòfil i historiador de la medicina. El 1896 es va instal·lar als Estats Units, on treballà en la seua especialitat i, el 1904, adquirí la nacionalitat d'aquell país. Cap al 1910 va tornar a Suïssa, però sempre va romandre en contacte amb els investigadors nord-americans.

Archibald Malloch (19[9], 1943: 670), bibliotecari de la New York Academy of Medicine, escrigué de Klebs amb motiu del seu òbit: «Once he became interested in a subject, he never put it aside for good and all [...]». Aquest tret de personalitat sembla

que el va aplicar al *Regiment* d'Agramont per tal com, d'ençà que en va tenir còpia, el va divulgar en congressos i el va fer conèixer per mitjà de comunicacions personals a altres investigadors.

El primer esment a l'*Epístola* sota la signatura de Klebs aparegué en el llibre *Remèdes contre la Peste* (Klebs / Droz, I, 1925: 60). El metge suís va passar les seues notes sobre Agramont a Karl Sudhoff, president del *Deutsche Gesellschaft für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften* i professor d'Història de la medicina a la Universitat de Leipzig, qui aleshores estava recollint i publicant a la revista *Archiv für Geschichte der Medizin* els escrits que s'havien produït arreu d'Europa amb motiu de l'arribada de la mort negra. La ressenya sobre el manuscrit de Lleida aparegué en el número XVII, any 1925, de la dita revista, en les pàgines 120-121, amb aquest encapçalament:

278. Epístola de Maestre Jacme d. Agramont als honrats e discrets seynnors pahers e Conseyll de la ciutat de Leyda, 24 Abril 1348.

Ich wies schon zu Anfang der spanischen Pesttrakte (oben S. 101 f.) auf dies bisher unbekannte Schriftstück hin, das sich handschriftlich auf dem Parochial-Archiv von Verdú zu Lérida befindet, wie mir Arnold C. Klebs am 30. März 1925 schrieb. Es füllt dort 28 Spalten in Fol.º (auf 14 Blättern) und folgenderma en:

Faccio en altra regio, e en la prima porte daltra regio, aer [...]

Es pot percebre l'error de considerar el fragment copiat de l'original, la primera línia del qual he reproduït, com l'inici del *Regiment*, quan en realitat correspon al foli 5r columna *a* i part de la *b*. A més, les omissions i els errors de transcripció que presenta el text a la revista indueixen a pensar en una còpia molt deficient, ja que hi falta el final de la tercera línia de la columna *a* i quasi tota la quarta («vench pestilencia e mortaldat en Grecia») amb la qual cosa aqueix paràgraf resta mancat de sentit. Tal vegada es va transcriure des d'una reproducció de l'original, potser fotogràfica, atès que el mot «Tolsa», per «Tolosa», que apareix a la línia nou en el foli 5r columna *a*, s'ha confós amb «bolsa», i aquesta confusió s'explica des del dibuix caligràfic, però no des de la transcripció d'Arderiu tal com es veu al *Butlletí del Centre Excursionista de Lleida* o a l'edició del 1910.

Pot corroborar en la sospita de còpia facsímil com a font el fet que la reproducció a *Archiv für Geschichte der Medizin* comença per «faccio», tal com ho fa el foli 5r. Aquesta és la segona part de «putrefaccio», que apareix a mitjan pàgina tant al *Butlletí del Centre Excursionista* (p. 67) com a l'edició del 1910 (p. 11), sols que amb la grafia «putre //// faccio», ja que Arderiu separà d'aquesta manera el començament de cada plana en l'escrit del segle XIV. Amb tot, Klebs afirma que Salvador Vives li va fer arribar una còpia del quadernet editat el 1910, encara que també esmenta unes reproduccions facsímil, concretament dels folis 1r, 10r —dos dels fotografiats per Gras d'Esteva— i 5r, aquesta darrera conservada a la Biblioteca Mèdica de Catalunya (De Vlijt, ed., 1929: 229-230, peus de pàgina).

Sudhoff recollí 281 tractats escrits amb motiu de l'arribada i establiment a Europa de la mort negra, i en va publicar comentaris i extractes de 141, apareguts abans del 1500, a *Archiv für Geschichte der Medizin*, volums IV (1910-11) al XVII (1925) (Winslow / Duran-Reynals, 22, 747). Enfront d'aquesta abundància, resulta peculiar l'interès de Klebs pel manuscrit de Verdú, que el va dur a presentar-lo al 6e Congrés Internationa-

le d'Histoire de la Médecine, celebrat el 1927 a Leyde, en una comunicació sota el títol *A catalan plague-tract of April 24, 1348, by Jacme d'Agramont* (De Vlijt, ed., 1929: 229-232).

La discussió sobre la dita comunicació la van dirigir Karl Sudhoff, creador de la Història de la medicina com a disciplina acadèmica; Henry Sigerist, alumne de Sudhoff, successor seu a Leipzig i, més tard, director de l'Institute of the History of Medicine a la Johns Hopkins University; l'historiador de la medicina danés John WS Johnsson; William Henry Welch, antecessor de Sigerist a la Johns Hopkins University, i l'historiador de les universitats Stephen d'Irsay. Aquest últim va anar a Lleida, la primavera del 1927, per tractar de trobar documents sobre el mestre de l'Estudi, però no hi va obtindre cap dada que no haguera ja estat apuntada per Arderiu (De Vlijt, ed., 1929: 229).

Quan l'estudiosa de la ciència Anna Montgomery Campbell estava escrivint el seu extraordinari llibre *The Black Death and Men of Learning* (1931) sobre els efectes de la plaga en les estructures socials europees, Arnold C. Klebs la va assessorar en la tasca científica, de manera que, en el capítol II (Campbell, 1931: 6-33), en el qual va recollir i descriure els setze primers escrits apareguts amb motiu de l'epidèmia entre els anys 1348 i 1350, sota indicació de Klebs va esmentar, en el primer lloc per ser aquell on figura la data més antiga, el *Regiment* d'Agramont. Però no en disposava de cap còpia, de manera que hi escrigué (Campbell, 1931: 9):

1. Master Jacme d'Agramont. *Epistola de Maestre Jacme d. Agramont als honorats [sic] e discrets seynors pahers e Conseyll de la ciutat de Leyda, 24 Abril 1348.*

The epistle of Master James to the lords and council of Lérida, written in Spanish and dated 24 April, 1348, bears the earliest date given in any tractate dealing with the Black Death. The manuscript was found recently in the parochial archives of Verdu, in Lérida, by Dr. Arnold C. Klebs, who is now editing it. Nothing further is known about the author.

i continuà a peu de pàgina:

Dr. Klebs communicated his discovery to Professor Sudhoff, and the first part of it, some thirty lines in print, has appeared in the *Archiv für Geschichte der Medizin*, XVII (1925), 120. The dates which occur in the tractates are kept Old Style here, in order not to interfere with the wording; the same is true of place names in quotations from the manuscripts; as *Leyda* for *Lérida*. [...]

S'hi poden observar diversos errors, com atribuir a Klebs la troballa, pensar que està escrit en *Spanish* i referir que Sudhoff n'havia editat la primera part. A banda de creure que «Leyda» era l'antic nom, castellà, de «Lérida».

Esment especial es deu fer de la intenció de Klebs d'editar l'obra. El metge suís (Bolaños / Aguilar, ed., I, 1935: 271) manifestà que n'havia fet una traducció a l'anglès i expressà per escrit la seua intenció de publicar-la (De Vlijt, ed., 1929: 229) però sembla que mai no la va complir, atès que el 1943, any de la mort de Klebs, Charles-Edward Amory Winslow va publicar *The Concept of Epidemic Disease. A Chapter in the History of Ideas*, on figura el paràgraf (Winslow, 1943: 99):

The writer has had the privilege of consulting an unpublished translation from the Catalan of the first of the documents cited (that of Jehan Jacme [*sic*]) made by Dr. Arnold C. Klebs [...].

Tot i que, en la pàgina 98 del llibre esmentat, Winslow escriu correctament el nom de l'autor, es pot veure que immediatament el confon amb el canceller de Montpeller Joannes Jacobi, autor d'un altre *Regiment*, molt més conegut, escrit el 1357 en vers francès, amb versions també en prosa tant en francès com en llatí fetes pel mateix autor (Winslow / Duran-Reynals, 22, 1948: 751). Amb tot, al capítol VII: «The Great Teacher» (p. 88-106) de *The Concept of Epidemic Disease. A Chapter in the History of Ideas*, Winslow va fer un estudi notable i molt positiu del pensament d'Agramont, junt al d'altres coetanis del mestre lleidatà.

En el X Congreso Internacional de Historia de la Medicina, que va tenir lloc a Madrid el 1935, Klebs (Bolaños / Aguilar, ed., I, 1935: 269-272) tornà sobre la figura de Jacme d'Agramont, aquesta vegada per assenyalar que podria ser el pare de Joannes Jacobi. En efecte, Lluís Deztany, pseudònim de Lluís Faraudo de Saint-Germain, trobà, a la Biblioteca Capitular de la Seu de Saragossa, i publicà (Barcelona: 1933) la traducció al català del *Libre de la figura del uyl*, d'Alcoatí, on consta com a traductor un tal Maestre Joan Jacme, a qui l'oftalmòleg i historiador de la medicina Simon de Guilleuma, qui signà un estudi històric dintre de la publicació de Deztany, va identificar amb el canceller de Montpeller i en suggerí que podria ser fill de Jacme d'Agramont. En la seua comunicació, Klebs va oferir noves dades a favor d'aquesta identitat i recolzà, tot i que sense cap suport documental, la relació de parentiu entre Jacme i Joan Jacme.

Arnold C. Klebs va llegar la seua biblioteca a la Harvey Cushing/John Hay Whitney Medical Library de la Yale University, i quan aquella hi va arribar, el 1947, d'entre tots els incunables, manuscrits i còpies de manuscrits que contenia, Winslow va singularitzar, pel seu interès, l'*Epístola* d'Agramont. Així ho explicà (Winslow / Duran-Reynals, 22, 1948: 748):

The text of this tractate was discovered in the parochial archives of Verdú and was printed in Catalan in 1910 by J. M. Roca and E. Arderiu. Its importance was recognized by Arnold C. Klebs; and when Dr. Klebs' library (which was left to the Historical Library of the Yale School of Medicine) arrived at New Haven a year ago, the folder on Jacme d'Agramont proved of absorbing interest to us.

El *Regiment* d'Agramont presenta la data més antiga (24 d'abril del 1348) de tots els escrits generats amb motiu de l'arribada de la mort negra a Europa, però tant Sudhoff com Campbell apunten la possibilitat que el de Gentile da Foligno al col·legi de metges de Gènova siga anterior, atès que la pestilència ja era als carrers de la ciutat l'íur el gener del 1348 i Gentile va morir, de l'epidèmia, el 18 de juny d'aqueix any. Discutir-ne la prece-dència temporal seria caure en una polèmica sobre un fet secundari.

Admés que tots dos es van escriure en la primavera del 1348, és més interessant estudiar-hi les diferències. Agramont escrigué l'*Epístola* per als seus conciudadans, i la redactà en català, mentre que Gentile adreçà els consells al col·legi de metges de Gènova, i ho féu en llatí. Gentile, que llavors era a Perugia, tenia coneixement molt proper dels

estralls i, a banda de reflectir en els *Consilia contra pestilentiam* els seus constants esperit d'observació i independència de pensament, es mostrà impacient respecte a teoritzacions quan el moment requeria mesures pràctiques i urgents (Campbell, 1931: 11). Mestre Jacme «havia sentit a dir» que una epidèmia feia estralls enllà dels Pirineus, i redactà un tractat on exposà el saber clàssic sobre com enfrontar aquesta circumstància.

Dels setze primers documents recollits per Campbell, dotze es van redactar en llatí, dos en àrab (ibn Khatima, a Almería, i ibn al-Khatib, a Granada), un en català i un altre en alemany, a Strasburg, escrit en la segona meitat del 1349 (Campbell, 1931: 24). Deixant de banda els àrabs, els dos composts en llengües «vulgars» presenten característiques molt similars: combinen exposicions teòriques i instruccions pràctiques, intenten evitar els estralls als habitants d'una ciutat determinada i, per açò, prenen en consideració les condicions de salubritat de Lleida i d'Estrasburg, així com dels seus voltants. Tots dos *regimina* són les obres mèdiques cimeres més antigues de les respectives ciutats.

Bé que el català no era freqüent en la producció científica, les traduccions a aqueixa llengua d'obres mèdiques redactades en llatí circulaven amb normalitat a començaments del segle XIV. Així ho constatà McVaugh (2002: 93):

A further measure of the *Chirurgia*'s [de Teodorico Borgognoni] popularity in north-eastern Spain is its remarkably rapid translation into Catalan, at a moment when vernacular medical translation was still unusual anywhere in Europe. A Catalan version had been produced by 1305 [...].

El *Regimen sanitatis* d'Arnau de Vilanova per a Jaume II ja havia estat traduït al català, pel cirurgià gironí Berenguer ça Riera, cap al 1310 (McVaugh, 2002: 145). Guillem Salva, format a Montpeller, traduï al català la *Chirurgia Magna*, de Lanfranc da Milano, el 1329 (McVaugh, 2002: 116), etc. No resulta, doncs, estrany que mestre Jacme redactés en romanç una obra de la qual recomanà que es donés 'còpia' als conciutadans que la demanaren.

Gràcies a l'estudi de Gil-Sotres (García Ballester / Paniagua / McVaugh, ed., 1996: 25-55) sobre l'estructura dels *regimina sanitatis*, és fàcil reconèixer a l'*Epístola* d'Agramont la importància de la constitució individual en l'orientació de les cures higièniques, tal com ho establí Galé; les recomanacions sobre com regular les «sis coses no naturals» (aire; moviment i repòs; aliments i begudes; son i vigília; metabolisme i accidents de l'ànima) sistematitzades al *Pantegni*; les instruccions pràctiques que Razés exposà al llibre IV de l'*Ad Almansorem*: eliminació de les immundícies del medi ambient, tractament dels alifacs abans que s'agreugen, el manteniment del costum, la cura de l'aire ambient de la cambra on s'habita, etc.; i, del llibre III de l'*Ad Almansorem*, la vigilància de la qualitat dels aliments i dels vestits, així com l'estudi dels vents i de la ciutat on es resideix.

Charles-Edward Amory Winslow, qui va rebre el llegat de Klebs a Yale, va ser el creador i desenvolupador del concepte modern de Salut Pública, el qual, en el termini d'un segle, ha estat capaç, junt amb altres avanços mèdics, d'augmentar l'esperança de vida de manera espectacular en el món occidental. La definició de Salut Pública que Winslow va establir el 1920 és:

la ciència i l'art de prevenir la malaltia, prolongar la vida i promoure la salut i el benestar a través de l'esforç organitzat de la comunitat per la salubritat del medi ambient, el control de les afeccions contagioses, l'educació de l'individu en higiene personal, l'organització de serveis mèdics i d'infermeria per al diagnòstic precoç i la prevenció de la malaltia, i el desenvolupament dels instruments socials per assegurar a l'individu un estàndard de vida adequat per mantenir o millorar la salut.

Un antecedent d'aquest esforç comunal es troba en l'estudi *General Report on the Sanitary Conditions of the Labouring Population of Great Britain* (1842), de l'higienista i anticontagionista Edwin Chadwick, que va ser definitiu per a l'aprovació de la Public Health Act del 1848. Quan Winslow (22, 1948: 757) va estudiar el tractat d'Agramont, afirmà sobre alguns dels seus punts:

These passages all involve what was —for that period— reasonable interpretations of the actual relations between disease and filth, and between disease and standing water which were, in fact, to be applied in much the same form in the Great Sanitary Awakening of five centuries later. Chadwick in 1842 accepted much the same hypotheses as Jacme in 1347 [*sic*]; and there was enough truth in these theories to make them actually work.

i afegí al final de l'estudi (Winslow / Duran-Reynals, 22, 1948: 764):

His is a document representative of the best scientific thought of the time, not only the first but one of the best of the plague tracts. Its recognition of the distinction between public and private health was sound in the fourteenth century, however tenuous that boundary is today; and his emphasis on the responsibility for preventive measures which rests on the community is excellent.

No és estrany, doncs, que, només un any després de rebre el llegat de Klebs, Winslow publicara en el número 22 de la revista *Bulletin of the History of Medicine*, fundada per Henry Sigerist, l'estudi sobre el manuscrit d'Agramont (Winslow / Duran-Reynals, 22, 1948: 747-765) i, en el número següent (Winslow / Duran-Reynals, 23, 1949: 57-89), la seua versió a l'anglès, única traducció publicada fins ara. En tots dos casos el va ajudar Mª Luisa de Ayala, esposa de Francesc Duran-Reynals, de qui va manllevar el cognom, la qual es trobava a Yale amb el seu marit on tots dos eren investigadors.

A hores d'ara el *Regiment de preservació a epidèmia o pestilència e mortaldats* de mestre Jacme d'Agramont s'ofereix, amb quatre entrades, a la Harvey Cushing/John Hay Whitney Medical Library, a les quals es pot accedir, des de qualsevol ordinador personal, a través del *Library catalog (Orbis)*, picant *Regiment de preservacio*, sense titlla ni cometes. A la pantalla apareixen les fitxes de: 1- l'estudi i la traducció fets per Winslow i Duran-Reynals; 2- la traducció feta per Winslow i Duran-Reynals 3- la transcripció del professor Joan Veny, amb estudis de Veny, Arrizabalaga i García-Ballester, en publicació de la Universitat de Lleida del 1998, i 4- la transcripció i els estudis del professor Joan Veny publicats per la Diputació de Tarragona el 1971.

La claredat d'Agramont en l'exposició també va rebre elogis per part de Charles Winslow (22, 1948: 754):

The Jacme tract is so clear and orderly in its presentation that it is easy to review; and, indeed, in studying many of the plague tractates and comparing them with modern scientific papers, one is impelled to wish that the wealth of scientific knowledge of the twentieth century were more often coupled with the logical clarity of the Scholasticism of the fourteenth.

Els catalanoparlants tenim, a més, la sort de poder gaudir de la prosa magistral de mestre Jacme. Aquesta obra romanica sense cap traducció a altra llengua d'ús majoritari, com el castellà. Per aquest motiu l'he feta objecte de la meua tesi doctoral en Traducció i Interpretació. La meua intenció ha estat estudiar i fer conèixer un text que hauria de ser a les biblioteques de tots els serveis de Salut Pública.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGRAMONT, Jacme d' (1348 [1909]): *Regiment de preservació a epidèmia o pestilència e mortaldats. Epístola de Maestre Jacme d'Agramont als honrats e discrets seynnors pahers e conseyll de la civtat de Lleyda*. Transcripció d'Enric Arderiu. *Butlletí del Centre Excursionista de Lleyda*. Any II, (Janer a Desembre). Lleida: Pagés.
- AGRAMONT, Jacme d' (1998): *Regiment de preservació de pestilència* (Lleida, 1348). Estudis introductoris i Glossari, Jon Arrizabalaga, Luís García Ballester i Joan Veny. Edició, Joan Veny. Il·lustracions, Josep Minguell. Barcelona. Enciclopèdia catalana.
- ALCOATÍ: *Libre de la figura del uyl. Text català traduït de l'àrab per mestre Joan Jacme, i conservat en un manuscrit del XIV segle a la Biblioteca Capítular de la Seu de Saragossa. Ara exhumat i presentat per Lluís Deztany, amb una notícia històrico-medieval del Dr. Josep M. Simon de Guilleuma*. Barcelona: 1933.
- ARDERIU, Enric (1910): «Epístola a Joseph Mª Roca». *Regiment de preservació a epidèmia o pestilència e mortaldats. Epístola de Maestre Jacme d'Agramont als honrats e discrets seynnors pahers e conseyll de la civtat de Lleyda*. Lleida: Pagés, p. VII-XII.
- CAMPBELL, Anna Montgomery (1931): *The Black Death and Men of Learning*. New York: Columbia University Press.
- CHADWICK, Edwin; FLINN M. W. (ed.) (1965 [1842]): *General Report on the Sanitary Conditions of the Labouring Population of Great Britain*. Chicago: Aldine.
- FARRÉ, Miquel Àngel (2002). *Arxiu de la parròquia de Santa Maria de Verdú*. Tàrraga: Arxiu Històric Comarcal (Col·lecció Ardèvol, 4).
- GIL-SOTRES, P.; GARCÍA BALLESTER / Paniagua / McVAUGH (ed.) (1996): «Els *Regimina sanitatis*». *Arnaldi de Vilanova. Opera medica omnia*, vol. X. Barcelona: Universitat de Barcelona, p. 25-55.
- KLEBS, Arnold Carl / DROZ, Eugène (1925): *Remèdes contre la peste. Fac-similés, notes et liste bibliographique des incunables sur la peste*. Paris: Droz / Nourry.
- KLEBS, Arnold Carl; DE VLIJT (ed.) (1929): «A Catalan plague-tract of April 24, 1348, by Jacme d'Agramont». *Rapport du 6e Congrès Internationale d'Histoire de la Médecine*. Antwerp: De Vlijt, p. 229-232.

- KLEBS, Arnold Carl; BOLAÑOS / AGUILAR (ed.) (1935): «Jacme d'Agramont, Johan Jacme metge del rey d'Aragó y Joannes Jacobi de Montpellier (siglo XIV)». *Actas X Congreso Internacional de Historia de la Medicina*. Madrid: Bolaños y Aguilar, p. 269-272.
- MALLOCH, Archibald (1943): «Death of Dr. Arnold C. Klebs; Academy Library Consultant». *Bulletin of the New York Academy of Medicine*. Vol. 19(9). New York: New York Academy of Medicine, p. 670-674.
- MCVAUGH, Michael R. (2002² [1993]): *Medicine before the plague. Practitioners and their patients in the crown of Aragon 1285-1345*. Cambridge: Cambridge University.
- SUDHOFF, Karl (1925). «Pestschriften nach der Epidemie des 'schwarzen Todes' 1348. 278 Epistola de Maestre Jacme d. Agramont als honrats e discrets seynnors pahers e Conseyll de la ciutat de Leyda, 24 Abril 1348». *Archiv fur geschichte der Medizin*. Vol. XVII, p. 120-121.
- VENY i CLAR, Joan (1971): «Regiment de preservació de pestilència» de Jacme d'Agramunt (s. XIV). *Introducció, transcripció i estudi lingüístic*. Tarragona: Diputació Provincial.
- WINSLOW, Charles-Edward Amory (1980 [1943]). *The Concept of Epidemic Disease. A Chapter in the History of Ideas*. Madison: University of Wisconsin Press.
- WINSLOW, Charles-Edward Amory / DURAN-REYNALS, María Luisa (1948). «Jacme d'Agramont and the First of the Plague Tractates». *Bulletin of the History of Medicine*. Vol. 22. Baltimore: Johns Hopkins University Press, p. 747-765.
- WINSLOW, Charles.-Edward Amory / DURAN-REYNALS, María Luisa (1949). «Regiment de preservació a epidèmia o pestilència e mortaldats. Epístola de Maestre Jacme d'Agramont als honrats e discrets seynnors pahers e conseyll de la ciutat de Lleyda 1348. Regimen of Protection Against Epidemics or Pestilence and Mortality». *Bulletin of the History of Medicine*. Vol. 23. Baltimore: Johns Hopkins University Press, p. 57-89.